

Ester Holte Kofod & Alfred Bordado Sköld (red.)

Sorgens kultur, del 1: Historiske, samfundsmæssige og kulturelle perspektiver

Introduktion

Ligesom fødsel og død, forbinder sorg mennesker i et skæbnefællesskab på tværs af tid og kultur. I den forstand er sorgen altid og aldrig aktuel. Ikke desto mindre befinder vi os i en tid, hvor sorgen vitterligt er blevet sat på dagsordenen og aktualiseret. Denne aktualisering af sorgen kommer til udtryk på meget forskellige samfundsmæssige arenaer: I sundhedspolitiske diskussioner om diagnosticering og behandling af sygelige sorgreaktioner, i oprettelsen af forsknings- og videnscentre, i det stigende antal sorggrupper i folkeskolerne, folkekirken og foreningslivet, i sorgfællesskaber på internettet og i populærkulturens tematisering af sorgen i bøger, musik, film, teater, fjernsynsudsendelser mv. I det seneste år har sorgen også vist sit ansigt gennem globale, sociale bevægelser som Black Lives Matter og klimabevægelsen (der ikke kun mobiliserer frygt og protest, men også sorg over tab af fremtid og livsgrundlag). Selvom sorgen aldrig er uaktuel, er det som om den i disse år er mere aktuel end på længe. Meget tyder på at vi, som Michael Hviid Jacobsen har formuleret det, lever i et sorgens århundrede.

Forskningscenteret Sorgens kultur

Denne udvikling, og ikke mindst den dengang ventede introduktion af en diagnose for forlænget eller vedvarende sorg i Verdenssund-

hedsorganisationen WHO's diagnosemanual ICD-11 (World Health Organization, 2020), udgjorde den samfundsmæssige baggrund for oprettelsen af forskningscenteret Sorgens kultur¹ på Aalborg Universitet 2016. Centeret blev etableret under faglig ledelse af professor i almenpsykologi Svend Brinkmann, der med sin baggrund fra tidligere forskningsledelse af projektet Diagnosekultur² og brede forankring i almenpsykologisk grundforskning havde et solidt udgangspunkt for at sammensætte og formulere et projekt som dette. Centeret er finansieret af Den Obelske Familiefond, og involverer tværfagligt samarbejde mellem forskere fra hhv. Aalborg Universitet (heriblandt dette særnummers redaktører), Aarhus Universitet og Københavns Universitet. Centerets overordnede forskningsprojekt sigter mod at "undersøge sorgerfaringer specifikt, men også de kulturelle rammer og forestillinger om lykke og lidelse, som sorg udspiller sig indenfor i vores tid" (Sorgens kulturs hjemmeside, jf. fodnote 1). Det har vi i forskningsgruppen gjort med udgangspunkt i henholdsvis psykologfaglige, sociologiske, filosofiske og litteraturvidenskabelige perspektiver. Fokus for centerets

1 www.sorg.aau.dk

2 <https://www.communication.aau.dk/research/Research+Projects/dc>

forskning indbefatter kulturelle betingelser for individuelle sorgerfaringer i forbindelse med forskellige former for tab (hhv. partnertab, forældretab og tab af børn), sociologiske undersøgelser af psykiatriske diagnoser tilblivelseshistorie, strukturelle forankring og effekter, samt kulturalytiske undersøgelser af pågående ændringer i menneskers forståelser og praksisser knyttet til sorg, lykke og lidelse i vores samtid (se fx Brinkmann, 2018; Brinkmann et al., 2019; Jacobsen & Petersen, 2019; Kofod, 2020; Køster et al., 2018; Lund, 2020; Sköld, 2020; Sköld & Brinkmann, 2020; Tateo, 2018; Wagoner & de Luna, 2020). Til trods for teoretisk, empirisk og faglig forskellighed, deler de forskellige delprojekter i *Sorgens kultur* en forståelse af sorg som et både universelt menneskeligt vilkår og et kulturhistorisk foranderligt fænomen. Som et almenmenneskeligt og eksistentielt betydningsfuldt fænomen, fortjener sorgen at blive studeret i egen ret, uafhængigt af aktuelle samfundsmæssige tendenser. Samtidig er det, qua sorgens komplekse forankring i en bestemt tid og kultur, væsentligt at analysere sorgens kulturelle rammer og betingelser. Dette gælder ikke mindst i en kultur, hvis forhold til sorg og lidelse på mange måder lader til at blive stadig mere kompliceret, hvilket den nye sorgdiagnose naturligvis kan ses som et oplagt eksempel på. Sorgdiagnosens betydning overskrider en snæver sundhedsfaglig kontekst, og kaster lys på, hvordan vi i på godt og ondt forholder os til lykke og lidelse som en del af tilværelsen. I den optik er sorgdiagnosen blot én af mange tendenser i den aktuelle sorgkultur, der fortjener at blive undersøgt. Hvilken betydning har det for eksempel for sørgende, at sorg begribes som en potentielt sygelig tilstand? Hvilke ritualer og praksisser er tilgængelige for mennesker i vores tid til at forholde sig til død og sorg? Hvordan ændres disse praksisser i forbindelse med sociokulturelle og historiske udviklingsprocesser? Hvordan fastholdes, udfordres og ændres kulturelle idealer og forestillinger om døden,

sorgen og det gode liv? Hvilken betydning har samfundsmæssige ændringer i bred forstand for sorgens og sørgendes betingelser?

Særnummerets bidrag

Disse spørgsmål fortjener at blive belyst fra forskellige perspektiver, og det er med dette særnummer vores hensigt at give plads til refleksion over og kritisk diskussion af sorgens sociokulturelle forudsætninger i vores samtid. Som følge af de mange, relevante bidrag, der er indkommet, er særnummeret delt i to dele, der til sammen giver plads til forskellige faglige, empiriske og teoretiske perspektiver på sorgens og sørgendes vilkår i vores tid og kultur. Vi vil i den anledning rette en stor tak til Nordiske Udkasts faste redaktion for deres invitation og ikke mindst fleksibilitet, der nu giver os mulighed til at vie hele to numre af Nordiske Udkast til dette formål.

Særnumrene, eller det todelte særnummer, er tematisk struktureret sådan, at dette første nummer indeholder bidrag, der fra forskellige faglige og teoretiske perspektiver belyser sorgens historiske, samfundsmæssige og kulturelle forudsætninger. Det efterfølgende nummer vil indeholde bidrag, der retter fokus mod de diskursive og behandlingsmæssige praksisser, der på forskellige vis er med til at forme sørgendes erfaringer i vores samtid. Til sammen byder det todelte særnummer på en bred vifte af teoretiske og empiriske undersøgelser af sorgens komplekse kulturelle vilkår i vores tid.

I denne udgaves første artikel, *Dødkultur og sorgkultur: Om (nye) måder at gøre død og sorg på*, undersøger Michael Hviid Jacobsen og Anders Petersen betydningen af modernitetens individualiseringsprocesser for vestlige kulturers forhold til døden og sorgen. Gennem både teoretiske og empiriske nedslag argumenterer de for, at død og sorg, trods individualisering, forbliver kulturelle og kollektive fænomener. Jacobsens og Petersens sociologiske analyse af samtidens døds- og sorgkultur tager udgangspunkt i et dynamisk kulturbegreb, hvori kultur

forstås som noget, der aktivt skabes, overleveres og transformeres af mennesker gennem deres sociale praksisser. Kulturens iboende dobbelthed indebærer med andre ord, at mennesket på en og samme tid anses som *kulturbærende* og *kulturskabende*. Fra dette perspektiv analyserer de vores forhold til døden og sorgen som noget, der er forankret, men ikke fastlåst, i de aktuelle kulturelle betingelser. Forfatterne kortlægger dernæst, hvordan døden er blevet tabuiseret og privatiseret, for så at genopstå som et spektakulært fænomen i nyere tid, hvor medierne – ikke mindst de sociale medier – udgør en platform for formidling af og konfrontation med døden. Med forbehold om at samtidens sorgkultur dækker over heterogene og differentierede kulturelle strømninger, tegner de et billede af en sorgkultur præget af stigmatisering, individualisering, medikalisering og professionalisering af sorgen. Herigennem underkastes sorgen en ordensfokuseret tilgang, hvorigennem man forsøger at kontrollere, tilpasse og (markeds)regulere den, argumenterer de, med henvisninger til blandt andet den nye sorgdiagnose samt de interventioner og tilbud, der udvikles i kølvandet på denne.

Det andet bidrag til nærværende udgivelse er forfattet af Peter Clement Lund, der er sociolog og ph.d.-stipendiat tilknyttet forskningscenteret Sorgens kultur ved Aalborg Universitet. Under titlen *Sorgens singularitet – og dens banalitet* argumenterer Lund for, at den aktuelle sorgdebat reflekterer et iboende paradoks mellem sorgens banalitet (i den forstand at stort set alle, før eller siden, vil opleve sorg) og singularitet (i den forstand at sorgen altid er individuelt unik og potentielt livsforandrende). Lunds analyse tager udgangspunkt i Andreas Reckwitzs karakteristik af senmoderniteten som præget af en tiltagende idealisering af det singulære på bekostning af det almene, og peger på, hvordan denne tendens sætter sig igennem i samtidens sorgkultur såvel som i individuelle sorgerfaringer. Dette sker ifølge Lund blandt andet gennem en kulturel valori-

sering af den *kuraterede* sorg. Lund fremhæver blandt andet den store interesse for selvbiografiske tabsberetninger – eksemplificeret ved den danske forfatter Naja Marie Aids kritikerroste bog *Har døden taget noget fra dig så giv det tilbage: Carls bog* – som en illustration af denne valorisering af kuraterede sorgfremstillinger i samtidens sorgkultur.

Det tredje bidrag leveres af Ane Petrea Ørnstrand, der er cand.mag. i kunsthistorie og ph.d.-stipendiat ved Institut for Kommunikation og Kultur ved Aarhus Universitet. I artiklen *Når kroppen har mistet – det usynlige moderskabs materialitet* analyserer hun, hvordan kulturelle krops- og moderskabsidealiser (kombineret i idealer for moderkroppen), former tabserfaringer hos kvinder, der har mistet et spædbarn. Gennem en visuel analyse af fremstillinger af moderkroppen i kulturhistorisk og nutidigt perspektiv, tegner Ørnstrand et billede af den sørgende moderkrop som en tabubelagt og overset materialitet. Hvor populærkulturen fremstiller efterfødselskroppen som en midlertidig, fremmed og uønsket materialitet, er den for efterladte mødre samtidig en fysisk markør for sorgen og en vedvarende påmindelse om (og synliggørelse af) det ellers usynlige moderskab. Ørnstrand konkluderer, at der eksisterer en “diskrepans mellem moderkroppens centrale rolle i tabet og manglen på sproglig italesættelse af og visuel fokus på den i samfundet.”

Endelig undersøger Beret Bråten i artiklen *“Nå er han borte”*: *Minoritets- og majoritetsnorske om å følge en som står nær, i siste fase av livet*, erfaringer af at være nær pårørende til døende. Med afsæt i kvalitative interviews med efterladte med minoritets- og majoritetsbaggrund i Norge, retter hun analytisk fokus på de fællesmenneskelige erfaringer, der går på tværs af kulturelle forskelle. Bråten kritiserer i den forbindelse, hvordan ambitionen om kultursensitivitet i sundhedsforskning og sociale indsatser indebærer en tendens til at overdrive betydningen af kulturforskelle på

bekostning af en opmærksomhed på ligheder på tværs af sociale og kulturelle forskelle. Når "kulturen" på denne måde bliver årsagsforklaring på minoritetserfaringer, påpeger hun, kan det kan have fremmedgørende og "andregørende" effekter, fjerne fokus fra komplekse magtdynamikker og tilsidesætte professionelles universelt anvendelige menneskekundskab. Bråtens empiriske analyse fremhæver pårørendes erfaringer af fælleskab som en vi-følelse, der overskrider individuelle erfaringer, og som er præget af kærlighed såvel som afhængighed og forpligtelse. Disse vi-erfaringer rummer pleje, omsorgs- og administrationsopgaver, forvaltning af visheden om den andens forestående død, og endeligt afskeden. Bråtens analyse af de almenmenneskelige dimensioner af disse erfaringer tager blandt andet afsæt i den østrigskfødte jødiske filosof Martin Bubers betoning af *Jeg-Du*-relationen som konstituerende for det menneskelige subjekt, og understreger, hvordan det at følge et menneske gennem den sidste fase af livet kan udfordre gensidigheden i tætte Jeg-Du-relationer.

De fire bidrag kaster således på forskellige vis lys på, hvordan kulturen – eller måske snarere kulturer i flertal – skaber mulighedsbetingelser for, hvordan vi som mennesker forholder os til, erfarer og begriber tab og sorg. Samtidig understreger de på hver deres måde, at kultur ikke må forstås udelukkende som en undertrykkende og årsagsvirkende mekanisme, men som et dynamisk fænomen, der videregives, overføres, udfordres og forandres over tid gennem menneskelig samhandling. Således udgør kultur ikke blot en begrænsende ramme, men en grundlæggende forudsætning for et meningsfuldt menneskeligt liv. *Hvordan* vi skaber og videreudviklinger vores kultur, og herunder sorgkultur, er således et normativt spørgsmål, der fordrer fortsat refleksion og samtale. Vi er taknemlige for artikelforfatternes bidrag til denne refleksion og samtale, som vi herved inviterer læserne til at deltage i fortsættelsen af. Endelig ser vi frem til at bringe en

række nye bidrag til denne samtale i særnummerets anden del, der udkommer sommeren 2021. God læselyst!

Litteratur

- Brinkmann, S. (2018). *Det sørgende dyr*. Aarhus: Klim.
- Brinkmann, S., Brescò, I., Kofod, E. H., Køster, A., Overvad, A. T., Petersen, A., ... Winther-Lindqvist, D. (2019). The presence of grief: Research-based art and arts-based research on grief. *Qualitative Inquiry*, 25(9-10), 915-924.
- Jacobsen, M. H., & Petersen, A. (2019). *Exploring grief: Towards a sociology of sorrow* Routledge.
- Kofod, E. H. (2020). The grieving killjoy: Bereavement, alienation and cultural critique. *Culture & Psychology*, September, 2020, doi: 1354067X20922138.
- Køster, A., Kofod, E. H., Winther-Lindqvist, D., Brinkmann, S., & Petersen, A. (2018). Kulturelle og eksistentielle perspektiver på sorg og tabserfaringer. *Psyke and Logos*, 39(1), 37-54.
- Lund, P. C. (2020). Deconstructing grief: A sociological analysis of prolonged grief disorder. *Social Theory & Health*, Online First Feb 24, 2020, 1-15.
- Sköld, A. B. (2020). Being-towards-grief: Rethinking death awareness. *Mortality*, Online First Aug 10, 2020, 1-15.
- Sköld, A. B. & Brinkmann, S. (Red.). *Kampen om lykken: Perspektiver, potentialer og problemer*. Aarhus: Klim.
- Tateo, L. (2018). The cultures of grief: The practice of post-mortem photography and iconic internalized voices. *Human Affairs*, 28(4), 471-482.
- Wagoner, B., & de Luna, I. B. (2020). The psychology of memorials: Steps towards a cultural-ecological methodology. In Wagoner, B., de Luna, I. B. & Zadeh, S. (Eds.): *Memory in the wild*. Charlotte, NC: Information Age Publishing.
- World Health Organization (2020). *ICD-11 for Mortality and Morbidity Statistics (Version 9/2020): 6B42 Prolonged Grief Disorder*. Tilgået 19.11.2020 på <https://icd.who.int/browse11/l-m/en#/http://id.who.int/icd/entity/1183832314>